

Kire, és hogyan emlékezzenek a vásárhelyiek?

<https://erdelyikronika.net/2017/11/05/kire-es-hogyan-emlekezzenek-a-vasarhelyiek-utcanevek-es-emlekezetpolitika-marosvasarhelyen-1860-1944-kozott/>

Szerző: Bereczky Zsolt

Az 1860-tól 1944-ig tartó időszakban Marosvásárhely lakosai szám szerint három impériumváltást éltek meg és mindezen államok igyekeztek legitimizálni hatalmukat saját uralmuk alatt. A városrendészet fokozódása a 19. század második felére tehető, ennek a szimbolikus terek létrehozása az egyik velejárója. Írásomban arra világítok rá, hogy a város történetében miként függenek össze a politikai törekvések az utcák el- és átnevezésével.

1860-ban történt meg az első hivatalos névváltoztatás Marosvásárhelyen ebben a periódusban. A főtéri részt ekkor Széchenyi térnek nevezték át, az Ebhát utcát pedig „Kazintzi uttzának”. E két átkeresztelés korántsem a véletlen műve. Az Ebhát utcát az író-költő születésének 100. évfordulójára készültek átnevezni, amely 1859-re esett, a helyszín választás pedig amiatt esett az Ebhát utcára, mivel Kazinczy korábban abban az utcában szállt meg egyik marosvásárhelyi látogatása során.^[1] Széchenyi István tiszteletére pedig halála évében nevezték el a város legfontosabb terének egy részét.

Fontos kiemelni, hogy ekkor az utcák és terek jelentős része, a helynevek kivételével, funkcionális nevekkel rendelkezett. Vagyis a Baromvásár téren tartották a baromvásárt, a Kórház utcában volt a kórház, a Malom utca pedig a malomhoz vezetett.

Az utcanév-változtatások ekkoriban még jóval ritkábban történtek, mint a 20. század folyamán, viszont emlékezetpolitikai szempontból sokkal határozottabb lépéseket jelentettek. A nyíltabb és közvetlenebb szimbolikus elnevezés a korra jellemző nemzetállam eszméjének egyik megnyilvánulása. Ugyanakkor, az 1900-as évekig számbelileg jóval szerényebbnek mutatkozott a névváltoztatás gyakorlata, amely főként a városi úthálózat egyszerűségének tudható be.

A következő szimbolikus intézkedés 1868-ban történt, amikor Deák Ferencről egyaránt utcát és lakónegyedet neveztek el.^[2] Amiatt rendkívül fontos ez az esemény, mert ez jelenti az első olyan gesztust, amelyben az emlékezet tárgyáról, tehát a kiemelkedő személyiségről még élete során utcát neveznek el. Az 1868-as évszám Deák Ferenc munkásságában is kiemelkedő volt, ugyanis ekkor került sor a nemzetiségi törvény körüli vitára.^[3]

Az utcaelnevezések eddigi három évtizedében a 20. században véghez vitt intézkedésekhez viszonyítva nagyon kevés átkeresztelés történt. Összefoglalva, 1862-ben kettő, 1868-ban egy, 1882-ben pedig szintén csak egy átnevezés történt meg. Ugyanakkor, mind a négy esetben egyegy eseményt, vagy annak évfordulóját jelöli az adott változtatás. Továbbá, túlnyomórészt az utcák-, közök-, köztereknek a kampányszerű, számbelileg nagymértékű elnevezéseiről beszélhetünk.

Az átmenetet az 1887-es névváltoztatás jelentette, ugyanis ekkor kevésbé szimbolikus, annál inkább a szükségszerűséget kielégítő intézkedésről van szó. Az 1887-es évre felgyűltek a város akkori peremén az új utcák, amelyeket mind el kellett nevezni. Emellett némi városrendészeti változtatást is szolgáltak az új elnevezések. Az új utcák a következők: a Fürdő, Fogház, Belső-kutas, Külső-kutas, Alsó, Kis, Vár, Templom, Felsővasúti, Sörház, Iskola, Tábor, Új- és az Alsó vasúti utca, a Vár tér, valamint a Kör utca.[\[4\]](#)

Azonban a névváltoztatás folyamata tovább haladt, és emiatt vált az 1887-es év az utcaelnevezési-hullám átmeneti pontjává. Megjelentek a helynevek és funkcionális nevek között személynevek is: Petőfi (Sándor), Eötvös (József), Borsos Tamás. 1893-ben tovább folytatják a városi utcák személynévvé való „keresztelését”. Eleinte csak Jókai Mórról kívántak utcát elnevezni, azonban Bernády György városi tanácsos, későbbi polgármester javaslatára négy utca kapott új nevet: Jókai Mór, Kossuth Lajos, Arany János, Baross Gábor.

E nevek közül a Jókai Mór utca a neves szerző 50-dik írói jubileuma tiszteletére lett elnevezve, és a Marosvásárhelyi Bizottság kezdeményezésére indult. Azonban, Kossuth Lajos népszerűsége mellett Bernády György szándéka is érvényesült az utca elnevezésében: megünnepelték Kossuth névnapját is március 15-e mellett, valamint a város Kossuth 90. születésnapjára üdvözlő táviratot intézett a népszerű politikushoz. Fontos megjegyezni, hogy a róla elnevezett utca a Széchenyi térről (főtér) indul ki, és az egyik legfontosabb utcát jelöli. Az Arany János és Kossuth Lajos névpáros a város egyik fő artériáját jelentette. Ehhez képest Petőfiről egy szerényebb, félreesőbb utcát neveztek el. Ezt kompenzálhatta, hogy 1902-ben a mellette levő teret is róla nevezték el, valamint 1912-ben a Bodor-kút mellé emelték a Petőfi emlékoszlopot, a római katolikus plébániával szemben.

A Baross Gábor utca Marosvásárhely főterét köti össze a város egyik legfőbb útvonalával, a Koronkai úttól terjedő, s a poklos patakot követve a Maroshídig vezető útszakaszt. Az említett elnevezés mintegy köszönetet jelent, ugyanis Baross Gábor kereskedelemügyi miniszter támogatására épülhetett meg a Székely Iparmúzeum pár évvel korábban[\[5\]](#).

A 19. század utolsó évében újabb utcanévadásokkal bővült a város, ugyanis 1900-ban egyes közterek is nevet kapnak az új utcák mellett. Összesen 35 darab új megnevezésről számol be az

1900-as közgyűlési jegyzőkönyv: Berek-, Gát-, Aranka-, Gyár-, Álmos-, Szent László-, Árok-, Mentovich-, Régi kórház-, Bethlen Gábor-, Rákoczy-, Nagyhegy-, Werbőczy-, Teleki-, Dosa Elek-, Wesselényi-, Városmajor-, Kemény Zsigmond-, Honvéd-, Mikó-, Könyök-, Patak-, Tompa-, Nyár-, Mező-, Hid-, Szabadi-, Remeteszeg-, Hidvég-, Holtmaros utcák, meg a Bodoni út. Emellett megjelenik az Apaffy (Mihály) és a Mátyás király tér[6]. Az utcanevek sorában ekkor jelenik meg az első dinasztikus személyiség. A Szent László név csak egy jelentéktelen utcácskát jelöl, amely a fűrészgár területéhez fog vezetni. Ebben az évben a történelmi személyiségeket közelebb viszi a városvezetés a periférikus zónákhoz, és az eddigi törvényszerűséget, miszerint a központi utcák személyneveket kapnak, teljesen elhagyja.

Az új utcákat nagyrészt helynevekkel illették, mint például a Remeteszeg-, Hidvég-, Nagyerdő, Holtmaros utcák. Ezzel ellentétben, a centrum határát érintő utcák mind történelmi személyiségek nevét kapták: Werbőczy (István)-, Bethlen Gábor-, Kemény Zsigmond-, Wesselényi (Miklós). Az emlékezetpolitikai megnyilvánulást a következő ellentétben látjuk a legtisztabban, ugyanis a centrum-periféria közötti utcanévadási különbség rendkívül erőteljes. Míg az új utcák, amelyeket egy kisebb számú közösség használ, a régi helynevek utcáit jelölik, addig a nagyobb lélekszám által használt központi utcák mind a városba látogató személyiségek emlékét őrzik és éltetik tovább a helyi lakosság emlékezetében.

A központi városrészben is lényeges különbségekre figyelhetünk fel a nevek pozicionálása tekintetében. Példaként említeném a Bem tér, a Bethlen Gábor- és a Rákoczy utcák elhelyezését. Míg a Bem tér érinti a Széchenyi teret, a többi két utca a vár mellett indul és a periféria irányába haladva egy külsőbb teret foglal el az 1848-as személyiséggel szemben. Ilyen tekintetben követi az 1887-ben is gyakorolt törvényszerűséget, amely a társadalmi térben a modern nemzetállam megalakulásánál kiemelkedő személyeket részesíti előnyben. II. Rákóczi Ferencről – habár a róla elnevezett utcához közeli Dinnyeföldön iktatták be Erdély fejedelmének 1707-ben – egy Északabbra fekvő utcát neveznek el, amely a főtérről indul, ellenben a Dinnyeföldet átszelő Kör utcával, amely nem érinti a város főterét közvetlenül.

1907-ben a következő nevekkel bővül a város utcahálózata: Pázmány Péter, Damjanich János, Hunyadi János, István király, Báthory István, Bocskay István, József Nádor, Gr. Battyán Lajos, Vasváry Pál, Kiss Ernő, Csokonai Vitéz Mihály, Erkel Ferenc, Fogarassi Pap József, Köteles Sámuel, Kisfaludy Károly, Irányi Dániel, Br. Jósika Miklós, Székely Falu, Mikes Kelemen, Tinódy Sebestyén, Kinizsi Pál, Vörösmarty Mihály, Zrinyi Miklós, Garai János.[7]

Érdekesége, hogy szinte kizárólag személynevekkel találkozunk. Megjelenik két helyi személyiség is: Köteles Sámuel és Fogarassi Pap József. Emellett Garai János, Mikes Kelemen, Csokonai Vitéz Mihály személyében költők is képviselhetnek utcákat. Vagyis művészek, politikai személyiségek is helyet kapnak az új utcanevek jegyzékében, és ezáltal különbözik az eddigi intézkedésektől.

Egy másik jellegzetessége az 1907-es utcanév-változtatásnak, hogy a személynevek jóval erőteljesebben „elindulnak” az akkori periféria területére. Azonban ekkor sem kerülnek a személynevek véletlenszerűen a többi helynév közé, hanem összeköttetésben állnak egymással, és azokat az utakat jelölik, amelyek mentén később újabb utcahálózatok fognak létrejönni, és ezáltal a periféria-zónákban válnak főutakká.

A tíz helynévről egyértelmű, hogy a város azon része után nevezték el, ahol az utcák elhelyezkednek. A személyneveknél viszont – relatív nagy mértékben – megjelentek a dinasztikus nevek, amelyek már nem a modern nemzetállamot képviselik, hanem szinte kivétel nélkül az Árpád-házi királyok közül kerültek a térképre. Kivételt képeznek a Nagy Lajos és a Mátyás király elnevezések, azonban a történelmi személyiségek kiemelkedő népszerűségüknek köszönhetően kerülhettek az Árpád-házi királyok mellé, a többi magyarországi város névadó intézkedéseivel hasonlóan. Az addigi Kör utcának, amely a várost átszeli, új neve IV. Béla király út és Lajos király út lett, ugyanis két részre osztották az addigi Kör utcát.[\[8\]](#)

A történelmi személyiségek „szórásával” egyidőben azt látjuk, hogy a város magterületén tovább erősödik az 1848-as emlékezet, ezáltal újra egyensúlyozva a periférikus zónákra kiterjesztett emlékezetpolitikát. A főtérről két párhuzamos utca nyílik ebben az időszakban: Ferenc József- és Erzsébet királyné utcák, amelyek a város központi részére nyílnak. A kor egyik jellegzetessége, hogy a császárról és királynéről gyakran neveztek el minden városban utcákat, hidakat és intézményeket.

Az 1918-as évszám 24 nevet hozott a városba, azonban emlékezetpolitikai szempontból sokkal visszafogottabb, mivel szinte teljes mértékben általános neveket vezettek be. Olyan utcanevek jelentek meg, mint például: Búza, Szív, Nap, Pipacs, Rét.

Megfigyelhetjük, hogy az emlékezetpolitika szintjén a város centrumában a modern nemzetállamot megalkotó személyiségek kapnak helyet: a főtéri rész Széchenyi tér, Deák Ferenc utca- és Deák Ferenc lakónegyed, Petőfi Sándor utca, Kossuth Lajos utca mind a főtér, vagy annak közvetlen szomszédságába eső utcákat jelölték. Emellett, a főtéri részen csakis 48as személyiségeknek állítanak szobrot: Bem József, Kossuth Lajos. Ugyanakkor, az Arany János utca a Kossuth utcát keresztezte, az Eötvös utca egy főtér melletti, de nem összeköttetésben álló utcát jelölte. Az 1900-as, 1907-es névadás is ugyanazon törvényszerűségnek a folytatása. A nevek pozicionálásából arra következtethetünk, hogy az 1848-as forradalom és a reformkor személyiségeinek emlékezete kerül első helyre az 1860-1918 közötti időszakban.

A trianoni békeszerződés értelmében Marosvásárhely is a román állam részévé vált, amely maga után vonta az új államhatalom legitimizálási törekvését. Ezután a város utcanevei kivétel nélkül román nyelven íródtak. Egyes esetekben tükörfordítást végeznek, mint például: Munkás

– Muncitorilor, Patak – Pârâului, Malom – Morii. Tükörfordítás főként a semleges nevek terén történik, és kis mértékben a helynevek is fordításra kerülnek: Nagyerdő – Pădurei, Hídvég – Podeni, Remeteszeg – Remetea és egyéb. A személyiségek Liszt Ferencz nevének lefordításán kívül mind kicserélődnek, viszont észrevehetjük, hogy a pozicionálásnak éppolyan szerepe van, mint az impériumváltás előtti időszakban.

A Széchenyi tér Al. Ioan Cuza nevét kapja, a II. Rákóczy Ferencz utca az Avram Iancu nevet, Bolyai Farkas helyére Ștefan cel Mare kerül, Baross Gábor helyett Traian utca lesz, Arany János helyett meg Octavian Goga. A személynév-cseréken kívül egy csökkenést is láthatunk a személynévvel ellátott utcák számában. Ha régebben egy személynév állott az utcatáblán, mostantól nem feltétlenül kerül helyébe másik személynév. Ennek a tendenciának végeredménye Kossuth Lajos emlékezetének eltörlése, helyébe Călărașilor (Lovasság) utca lesz, vagy a Petőfi tér esetében Mărășești tér helynévre cserélődik, vagy akár a Deák Ferencz utcából Unirei (Egyesülés) lesz.

A Regele Ferdinand és az Avram Iancu nevek elhelyezései nagyon beszédesek lehetnek az új államhatalom törekvéseiről. Míg a főtéri rész a Regele Ferdinand nevet kapta, aki az újonnan létrejött „Nagy-Románia” első koronázott királya volt, addig Avram Iancu, az 1848-as erdélyi román felkelés vezetője távolabbi helyre kerül a magterülettől. Ezáltal fejezi ki az impériumváltást követően a román államhatalom, hogy a hangsúlyt egy központosított állam létrehozására fekteti. Hasonló eljárás jellemző Kolozsvárra is ebben az időszakban.

Ugyanakkor, néhány utca esetében a hangzás, vagy bizonyos mértékben „tematika” szerint kerültek új nevek. Példaként említeném a Mikes Kelemen és Micu Clain neveket, az Erkel Ferenc és Muzicescu, valamint a Frangepán Ferenc és Frangepan névadásokat.

Márkosfalvi Orbán István a következőképpen számol be 1943-ban a trianont követő utcanévvaltoztatási folyamatról: „...az utcák rendezésével már nem törődtek, az aszfalt már a háború alatt elkopott, s az eddigi rend helyébe szenny lépett. – Az új utcanevek annyira furcsák voltak, hogy a magyar lakosság soha nem tudta őket megszokni. Az elnevezéseknek tragikomikus vonása is akadt, mert például az Álmos-utcát egyszerűen Str. Somnilor (Álom) utcára keresztelték át.”^[9] Ha kontextusba helyezzük, láthatjuk a kiadás évéről, hogy ebben az időszakban szubjektív véleményét is kifejezhette az írásában, viszont egy másik igazságot is takar: kétségtelen, hogy a bevezetett új nevek semmiképp nem egyeznek meg a lakosság kollektív emlékezetével, amely semmiképp nem érzi magáénak a kiemelt személyiségeket.

A főtéri részen a Ferencz József és Erzsébet királyné nevek immár funkcionális megfelelőket kaptak, Prefecturii, illetve Primăriei utcák lettek. A térképről teljesen eltűntek a Marosvásárhelyhez kötődő személyiségek, helyette a lakosság számára a korábbihoz képest

idegen nevek képviselték az utcahálózatot. Ugyanakkor megjelentek a katonai személyiségnevek is, akik abban az időben tevékenykedtek: Lt. Acatarina Teodoriu, Gen. Drăgălina, Gen. Berthelot, Gen. Grigorescu, Gen. Mărdărescu. Kétségtelen, hogy a bevezetett új nevek semmiképp nem egyeztek meg a lakosság kollektív emlékezetével, és semmiképp nem érzi magáénak a kiemelt személyiségeket.

Fontos megemlíteni, hogy ekkor az etnikai arány és a társadalom által magáénak érzett személyiségek között nagyon erős eltérés jelentkezik a két világháború közötti időszakban. A kivándorlást követően a város lakosságának 58,1%-a, azaz 23.238 volt magyar anyanyelvű, ellenben a román 25,4%, szám szerint 4774. [\[10\]](#) A következő tervezet 1934-ben érkezett a város életében, amikor összesen 74 új névvel bővült a város térképe. Ebből 52 új, névtelen utcákat jelöl, 22 pedig névváltoztatást szolgál. A korábbihoz hasonlóan nem kaptak helyet a városhoz köthető személyek: Petru Șchiopul, Bogdan Vodă, Timotei Cipariu és egyéb nevek kerültek a térképre.

A második bécsi döntés értelmében (1940) Erdély északi része 22 év után ismét Magyarország részét képezte. A régi utcanevek bevezetése 1941-ben történt meg, azonban a város utcái nem egyeztek meg teljes mértékben az 1920-ig érvényes utcanevekkel. Ebben az évben 124 névváltoztatás történik a városban, ezek közül 30 átkeresztelés és 94 új név kerül be.

A főbb útvonalak a következő neveket fogják viselni: Horthy Miklós út, Mussolini tér, Hitler tér, Unió utca. Láthatjuk, hogy a kor nagy politikai szereplői mellett helyet kap Kossuth Lajos, Deák Ferenc, Sándor János, Ugron Gábor.

Az utcaneveket illetően az utolsó fordulatot az 1944-es év hozza a tárgyalt időszakban, amikor a front átvonulását követő új politikai realitás az akkori utcanév-hálózat átkeresztelését kívánta elérni. Ezáltal jelenhettek meg 1944-ben a főbb terek nevében orosz személyiségek, valamint a II. Világháborúban szövetséges hatalmak személyi kultuszát propagáló nevek is. A főtér Sztálin térré alakult át, a Dr. Bernády György utcából Panov-, a Teleki Mihály útból pedig Malinovski út lett. Ugyanakkor megjelenhetett a Roosevelt- és a Churchill név is a centrum határán levő tereken. A szovjet ellenőrzés alatt olyan elnevezések is érvényesülnek, mint a Szabadság, vagy akár a Béke utca. [\[11\]](#)

Mindkét utcanév-változtatás esetében egy erőteljes személyi kultuszra törekvő államhatalmi gyakorlatot figyelhetünk meg, ugyanis a város legfőbb pontjain, útjain gyakran akkor még élő személyekről neveztek el rendkívül fontos városrészeket. Ezáltal egy, a lakosságra ráerőltetett emlékezetet kívánnak érvényesíteni, ahol a lakosság nem feltétlenül értett egyet az emlékezet tárgyának ilyen szintű kiemelésével. A háborús helyzet egyik következménye, hogy az emlékezetpolitika sokkal közvetlenebbé és erősebbé válik, mint a béke ideje alatt.

Kutatásom során egyre inkább fokozódott bennem az a gondolat, hogy az utcanevek és szimbolikus terek elhelyezése és törvényszerűsége mennyire elsiklik a társadalom szeme előtt.

Gyakran elballagunk a város egy-egy részén anélkül, hogy értenénk, miért is vannak ott konkrétan *azok* a bizonyos utcanevek, amelyekkel találkozunk.

A gyakorlati elemzésem során bebizonyosodott, hogy az utcanevek és szimbolikus terek igenis nagy mértékben egy szerkezet részei, amely pusztá jelenléte által is (de nem csak) képesek a helyi társadalomra hatni a szimbólumrendszerük által. Ugyanakkor, a társadalom is képes a szimbólumrendszert a saját igényei szerint fejleszteni, és ezáltal egy „párbeszéd” jöhet létre a városkép és a lakók között.

A háborúk hatása semmiképp nem elhanyagolandó a folyamat megvizsgálásában, ugyanis láthatjuk, hogy a világháborúk, a többszörös impériumváltás kellemetlenségein túl egy teljesen új szimbólumrendszert hoztak magukkal. Itt nem csak a román, vagy a magyar nevek váltakozását kell megragadnunk, hanem az emlékezetpolitikának egy sokkal szigorúbb manifesztációját. Tábournokok, kormányzók, diktátorok neveit örökli a város, annak ellenére, hogy a helyi lakosságnak az előző időszakban vajmi kevés köze volt az illető személyekhez. A személyi kultusz határozott, akaratos ápolását egyre nagyobb mértékben látjuk a két világháború idejében.

A kis erdélyi város a 19. század második felétől szerény utcaneveit elkezdte leváltani: a régi, nagyrészt mind funkcionális utcák helyére személyiségnevek kerülnek, amelyekkel elkezdődik a társadalomnak egy hagyománygyártási tendenciája. Pár évet haladva, a kollektív emlékezet fizikai megvalósítását is szükségesnek érzik: ezt a vágyat az emlékművek, szoborállítások segítségével kívánják beteljesíteni.

Amint az emlékezet gyakorlata nagyobb méreteket ölt a röpké pár év alatt, azzal szembesülünk, hogy 1887-ben kezdetét veszi az utcák nagymértékű elnevezésének rendszeressége. Amellett, hogy a város egyre nőtt, és új helyek kerültek a város területébe, az utcanevek szimboliztikája is egyre tisztább, konkrétabb formát öltött.

A 19. század végére történik meg az, hogy a város „behozza” a centrum zónájába a számára közkedvelt személyiségeket. Emellett megemlíteném, hogy a szekuláris államhatalom is igyekszik az utcanévadások során egy predeterminált sablont követni: a nemzetállam híres személyiségei kapnak helyet a legbelső terekben, utcákban. Persze felmerülhet az a feltevés is, hogy az emlékezetpolitika a számára időben közeli személyiségeket akarja kiemelni. Erre válaszként a kutatásom során bebizonyosodott, hogy jelentős mértékben a(z akkori) pillanatnyi helyzetet kívánta az aktuális hatalom megtartani. Törekvése a stabilitás volt, és így sort kerített saját hatalmának legitimizálására is az utcanevek, szimbolikus terek korrigálásával.

Jegyzetek

[1]Pál-Antal Sándor: *A marosvásárhelyi utcák, közök és terek történeti névtára.*

Marosvásárhely. 1997. 16.

[2]Uo.

[3]Gángó Gábor: *Az 1868. évi nemzetiségi törvény és következményei.*

(<http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/pdf/o2gango.pdf> - letöltés: 2017.máj. 27.)

[4]Pál-Antal Sándor: *i. m.* 16.

[5]Karácsony István: *Székelyföldi Iparmúzeum, jelenleg Természettudományi Múzeum,*

Marosvásárhely. 2010.03.23. (<http://lexikon.adatbank.ro/muemlek.php?id=267> - letöltés: 2017.jún. 01.)

[6]Arhivele Naționale Direcția Județeană Mureș (Továbbiakban: ANDJ MS) Fond Primăria Tg.

Mureș Consiliul municipiului Tg. Mureș, 80/1900, 56-57.

[7]*Szabadság*, 1907. jún. 16 ; *Székely Ellenzék*, 1907. jún. 15.

[8]ANDJ MS Fond Primăria Tg. Mureș Consiliul municipiului Tg. Mureș, 90/1910, 392-397.

[9]Márkosfalvi Orbán István: *Marosvásárhely földrajza.* s.n., Sárospatak, 1943, 46.

[10]Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. Népszámlálási adatok 1850 - 2002.* (<http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002.html> - letöltés: 2017.jún. 11.)

[11]Pál-Antal Sándor: *i. m.* 22.